

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՈՒՄ ՈԶ-ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ
ՏԱՃԱՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈԴՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԹՈՒՅԼԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ
է ՏՐՎՈՒՄ

Այս մասին տրված փաղիշահական ֆերմանում ասված է, «Իմ փաղիշահական ցանկությունն է ապահովել մեր Օսմանյան երկրում բնակվող ու իսլամական շարիաթի և մեր փաղիշահական ար-զարադատության ստվերի ներքո գտնվող բոլոր ուսանների բարեկեցությունը և պաշտպանել նրանց քայքայումից և ցրումից: Մեր սերը անպակաս է եղել ուսանների նկատմամբ, նրանց ապահովու-թյան համար անհրաժեշտ բոլոր միջոցների գործադրումը միշտ եղել է մեր ցանկությունը»:

Պատրիարքները, մետրոպոլիտները և առաջնորդները հա-մարվում են բերաթ²: ունեցող ծառայողներ և նրանք պարտավոր են մյուս ուսաններից ավելի շատ հավատարմություն ցույց տալ: Պատրիարքների վկայության և երաշխավորության հիման վրա նշանակված և Անատոլիա ու Ռումելի ուղարկված մետրոպոլիտնե-րին ու առաջնորդներին պատրիարքները պետք է պատվիրեն, որ իրենց ծառայած վայրերում պաշտպանություն ցույց տան ուսա-ներին, աղոթեն մեր կալսերական իշխանության համար և նրա փառքն ու եռանդը ապահովող վերաբերմունք ցույց տան:

Կաթոլիկ ազգի³՝ Ղալաթայի և Բերայի կալվածքները իրենց տերերին վերադարձնելու, ինչպես նաև Բոսֆորի նրանց ամառա-նոցները վերադարձնելու մասին նրանց ներկայացրած դիմումները բավարարելու համար հատուկ պաշտոնյաներ են նշանակվում:

(Հատ. III, էջ 163—164)

«ԹԱՐԻԿ-Ի ԼՈՒԹՅԻ»

ՀԱՏՈՐ ԶՈՐՐՈՐԳ

Տարեգիրը նշում է, որ այս հատորի համար ևս օգտագործված են այն աղ-բուրները, որոնք հիշատակված են նախորդ հատորում: Հատորի հիմնական նու-թը 1248 (1839) թվականից հետո նդիպտոսում ծավալված դեպքերը և Անդիաթի ու Ռուսաստանի ղիվանագիտական բանակցություններն են:

Այդ թվականներին Եգիպտոսի Մեհմեդ Ալի փաշայի ծառա-յության մեջ կար Պողոս [Նուբար] անունով մի հայ, որը Ստամբուլի բարձր ֆերմանով թարգմանի պաշտոնով ուղարկվել էր Եգիպտոս: Այդ ժամանակ հաղվագլուտ էին օտար լեզուներ իմացող մարդիկ: Պողոսը, լավ ծանոթ լինելով ընթացիկ դեպքերին և ժամանակի

պահանջներին, Մեհմեդ Ալի փաշայի մոտ արժանացել էր վստա-
հության և պատվի ու մուտք գործել նրա գաղտնի գործերի մեջ։
Երբ [եզիպտական] հարցը ծագեց, որպեսզի նրան [Պողոսին]
հորդորեն թողնելու եզիպտոսը և գալու Ստամբուլ, նրա ընտանիքի
անունից նամակներ ուղարկեցին, բայց դա ոչ մի արդյունք չտվեց։
(Հատ. IV, էջ 38)

Ա Զ Ա Ր Ա

Ախալցխայի սահմաններում Օլթիի միջով³⁸ Շերիֆ փաշա-
զադե Սալիդ բելը անիրավացի կերպով սպանել էր Աջարայի Ահմեդ
փաշայի եղբայր Փյոռ Հյուսեին բեյին։ Պարզվում է, որ այս սպա-
նություն պատճառը եղել են հնուց ի վեր երկու գերդաստանների
միջև ժառանգարար շարունակվող հակառակությունն ու թշնամու-
թյունը։
Ենթադրվում էր, թե Ահմեդ փաշան այդ գործին մասնակից չի
եղել։ Սակայն Բարձրագույն Դուռը հայտնել էր Ահմեդ փաշային,
որ նա կարդարացվի այն դեպքում միայն, եթե վերոհիշյալ մար-
դասպանը իր պատիժը կրի։
Ինչպես կպարզվի հետագայում, Աջարայի հարցը սկիզբ է
առել այս գործից։
(Հատ. IV, էջ 56)

1249 (1833) թ. դեպֆեռից
ՀԱՆՏՍՑԱՆ ՕՐՎԱ ՄԱՍԻՆ

Պատմագիրը նշում է, որ հին սովորության համաձայն պետական պաշտո-
նատերը փակ էին լինում շաբաթվա մեջ երկու օր՝ երեքշաբթի և հինգշաբթի։
Որոշ շրջանում հանգստյան օր ընդունվեց միայն կիրակին։
Երբ ծագեց եզիպտական հարցը, գործերն ավելացան և հանգստյան օրը բո-
լորովին վերացվեց։ Սակայն երբ գործերը նորից պակասեցին, որոշվեց, որ զրա-
սնելակները հանգստանան շաբաթական մեկ օր՝ հինգշաբթի։
(Հատ. IV, էջ 100)

ՍՏԱՄԲՈՒԼԻ ՄԵԾ ՀՐԳԵՀԸ

1249 (1833) թվականի ռեբի-ուլ ախրի 15-ին Ստամբուլում՝
Ջիրայիում, թյուֆենթխանեից ծագած հրդեհը ուժեղ քամու պատ-
ճառով կարճ ժամանակում տարածվեց բոլոր կողմերը. մեկ օրվա

ընթացքում հրո նարակ դարձան և ոչնչացան բազմաթիվ բնակա-
րաններ, սարաջխանե, հաֆաֆխանե և այլ շուկաներ: Ստամբուլի
թաղամասերից մեծ մասում բազմաթիվ բնակիչներ մնացին ան-
օթևան և ստիպված եղան ապաստանել մզկիթների բակերում և
ողբ ու կոծ բարձրացնել: Ստամբուլի կադին հրաման տվեց, որ
հրդեհից տուժածներին պատսպարելու համար վրաններ բաժանեն
այն բնտանիքներին, որոնք ցանկանում են...

Ընչևցում: Այս պատմությունից երևում է, թե Ստամբուլի կա-
դիները ինչպիսի կարևոր պարտականություններ ունեն նման մեծ
աղետների առաջն առնելու համար: Այս սոսկալի հրդեհի կապակ-
ցությամբ Բարձրագույն Դուռը բավականացավ միայն այն բանով,
որ 5—10 տողից բաղկացած հրաման արձակեց...

Ստամբուլի այս մեծ հրդեհի կապակցությամբ «բնակարանա-
յին հատուկ վարչության» կողմից տպագրվեց սակացուցակի մատ-
ւան հրդեհից տուժածների համար բնակարանների կառուցման ան-
հրաժեշտ նյութերի, բանվորների օրավարձի մասին և հալտարար-
վեց ժողովրդին:

Լրացում: «Բարեբաստիկ ղեպք»-ից առաջ, Ղալաթայում ծա-
ցած հրդեհի կապակցությամբ հրդեհից տուժած մուսուլման և ու-
մուսուլման ժողովրդին առատ նվերներ էին բաշխել: Այգ հրդեհի
ժամանակ ավստրիական ղեսպանատնից բացի այրվել էին ուրիշ
ղեսպանատներ և թարգմանների բնակարաններ: Կառավարությու-
նը բոլոր ղեսպաններին ցավակցական գրություններ, ծաղկե-
փնջեր և մրգեր էր ուղարկել. փադիշահի կողմից էլ ականազարդ
տուփեր էին նվիրվել: Երբ թարգմանները հայտնել էին, որ իրենք
մեծ կարիքի մեջ են, իսկ Պրուսիայի թարգմանը հայտնել չը, որ
ինքը ողորմության կարոտ է մնացել, սրանց դրամական օժանդա-
կություն էր տրվել:

(Հատ. IV, էջ 105—106)

ՓՈՍՏԻ ՀԻՄՆՈՒՄԸ

Մինչև այդ [թուրքիայում] փոստի սխտեմ գոյություն չի ունե-
ցել:

Նկատի առնելով փոստի անհրաժեշտությունը, իրրև օրինակ,
Սկյութարից մինչև Իզմիր փոստային ճանապարհ կառուցելու հա-
մար [ղեկավար] նշանակվեց մյուշիր (մարշալ) Ֆեզի փաշան: Նրա

զործադրած քանքերով կարձ ժամանակում այդ ճանապարհը կա-
ռուցվեց և պաշտոնական բացման համար նորին վսեմությունն փա-
ղիշահը իր տրամադրությունն ներքո եղած պաշտոնյաներով, փոս-
տային կառքերով Սկյութարից ուղևորվեց մինչև Քարթալ, հրա-
մայեց, որ պետություն վեքիլներն ու ղեկավարները նույնպես ներ-
կա լինեն այդ հանգեսին: Վերջիններս խումբ-խումբ դալով, դի-
տեցին փոստային ճանապարհը՝ Սկյութարից մինչև Իզմիր կա-
ռուցվեցին սովորական փոստատներ և յուրաքանչյուր բառորդ ժամ
տարածություն վրա տնկվեցին նախապես պատրաստված սյուներ:

(Հատ. IV, էջ 162)

1250 (1834—1835) թ. դեպֆերից

Մի ՔԱՆԻ ԲԱՐԵՆՈՐՈՔՈՒՄ

Ինչպես վերևում նշվեց, երբ փորձով ապացուցվեց իզմիրի
փոստային ճանապարհի օգտակարությունը, անհրաժեշտ համար-
վեց աստիճանաբար նման ճանապարհներ կառուցել: Կայսերական
հրամանով կարգադրվեց փոստային ճանապարհներ կառուցել
առաջին հերթին Ստամբուլից մինչև Էդիրնե. աղքատների և սո-
վածների համար կառուցել հիվանդանոցներ, դիտություն և լուսա-
վորություն տարածման համար բոլոր վայրերում դպրոցներ կա-
ռուցելով, ժողովրդի զավակներին փրկել տգիտության խավարից:
Ճանապարհների անվտանգությունը, առևտրական գործերը և երկ-
րի ապահովությունը պահպանելու համար հիմնել ոստիկանաւլան
կարգ, իրականացնել երկրի շահերին նպաստող միջոցառումներ՝
Ծվրոպայում գործող բոլոր տեսակի կարգ ու կանոններին համա-
պատասխան:

Հուլն, հալ և կաթոլիկ պատրիարքներին փաղիշահի ներկա-
յությունը «իֆթիհար»-ի (պատվո պարծանքի) նշաններ շնորհ-
վեցին:

(Հատ. IV, էջ 165)

...Այս թվականին Ստամբուլում հիմնադրվում է նաև զինվո-
րական դպրոց...

...Նկատի ունենալով, որ հայ ազգի պատրիարքների կողմից
անհրաժեշտ համարված որոշ մարդկանց ղսպելու և դաստիարա-
կելու ցանկությունը դիմադրության է հանդիպում կաթոլիկ ազգին
պատկանողների նկատմամբ կիրառելիս, և այդ հանգամանքը
խանգարում է նաև բնակչության զրանցման գործին, ուստի, այդ

Երկու ազգերի միջև նման անախորժությունները կանխելու համար անհրաժեշտ կանոններ սահմանելու մասին հայոց պատրիարքը թաքրիթով դիմում և խնդրանք էր ներկայացրել: Կաթողիկ պատրիարքը նույնպես զրավոր դիմում էր տվել: Այս երկու ազգերն էլ օսմանյան պետության ռայաներն են և նրանց համար առանձին-առանձին պատրիարքների ընտրությունը, իրարից բաժանվելու փաստը ծնունդ է առել նրանց միջև առաջացած դավանաբանական տարածայնություններից: Հայ ազգի մեջ վատ վարք ունեցողները անցնում են կաթողիկեների կողմը, նրանց ենթարկվում, և եթե այդ-պիսիների նկատմամբ հանդուրժողականություն ցույց տրվի, ազգի մեջ կարգապահությունն ու կանոնները լրիվ կխախտվեն, բացի դրանից, օսմանյան պետության քաղաքացիական կանոններից զրանցման օգտավետ գործն էլ կդժվարանա, զրանցման մատչանում իբրև հայ արձանագրվածներին այնուհետև կարիք կլինի արձանագրել կաթողիկեների մատչանում, կաթողիկեներից հայ ազգին վերադարձողների զրանցման մատչանները ևս սրբազրության պիտի ենթարկվեն, այս բոլոր փոփոխությունները, պարզ է, խառնաշփոթության պատճառ կդառնան, ուստի մինչև այս հարցը չկարգավորվի, երկու ազգերի միջև պիտի շարունակվեն անհամաձայնությունն ու վեճերը:

Հետևարար անհրաժեշտ է վերջ դնել այս դրությունը: Ռայաների նկատմամբ սուլթանական բարձր իշխանության տաժած սիրո և զթության պահանջին համապատասխան որոշվեց, որ հայերի կողմից կաթողիկեներին և կաթողիկեների կողմից հայերի վերադարձը չպետք է թույլ տալ, այդ մասին հատուկ կանոն պիտի հաստատվի, որի նպատակը կլինի պահպանել օսմանյան պետության կարգն ու կանոնը: Դրանից հետո, երկրի կանոնների համաձայն, երկու ազգերի միասնականությունը ապահովելու համար, մեկ կողմից դատվելով մյուսին անցնելը արգելվում է և չի ընդունվում: Այս մասին պատրիարքներին հաստատ և խիստ պատվերներ տուրու մասին արձակվեց փառիշահական վճռական հրամանագիրը և դրան համապատասխան գրվեցին բուլղոսիները:

(Հատ. IV, էջ 169—170)

ՄԻ ՔԱՆԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

Այդ ժամանակ Բարձրագույն Դռանը քաղաքական, այսինքն՝ դիվանագիտական գործերում ծառայող պաշտոնյաներ հաղվա-

դյուտ էին և, բացի դիվանի թարգմաններից, օտար լեզուներ իմացող մարդիկ չկային, դեսպանների հետ գրագրությունները և բանակցությունները վարում էին թուրքերեն լեզվով:

Քանի որ «բարեբաստիկ ղեպքից» հետո օրեցօր աշխուժանում էին օսմանյան պետության հարաբերությունները Եվրոպայի հետ և այդ կապակցությամբ ավելանում էին փոստերի և շոգենավերի նման հաղորդակցության և կապի հեղտ միջոցները, վիեննայում, Բեռլինում, Անգլիայում և Փարիզում օսմանյան պետության հիմնած դեսպանատները, լուրերի փոխանակումը և հարաբերությունների հաստատումը պահանջում էին, որ պետությունը իր արտաքին գործերում ունենա ավելի մեծ թվով պաշտոնյաներ: Այդ բանի համար բացվեցին հատուկ գրասենյակներ, որոնք կոչվեցին «թարգմանության գրասենյակ» և ամենից առաջ որպես պաշտոնյա ալնտեղ նշանակվեցին այնպիսի արժանավոր մարդիկ, ինչպես իսալիս էֆենդին, Ալի էֆենդին և Սավֆեթ էֆենդին...

«ԹԱԻԻԵ-ի ԱՌԻՔԻ»

ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ

Այս հատորում տարեգիրը խոսում է 1251—1255 (1835—1839) թվականների դեպքերի մասին:

1251 (1835) թվականի դեպքեր

ԿԱԹՈՂԻԿ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ՄԱՀԸ

Այդ ժամանակ կաթոլիկ ազգի պատրիարքը մահացավ և նրա տեղը իբրև կաթոլիկ պատրիարք նշանակվեց Գրիգոր վարդապետը՝ Բարձրագույն Դռանը, սահմանված կարգի համաձայն, տեղի ունեցավ բնդունություն:

ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆ

Դիարբեքիի և Քուրդիստանի շրջաններում քուրդ ցեղերը վաղուց ի վեր ավաղակությունը և կողոպուտով էին ղեաղվում, Սվադի վալի և Նախկին սադրազամ Ռեշիդ Սեհմեդ փաշան նրանց պատճառած վնասները վերացնելու համար նրանց նկատմամբ բռնի ուժ գործադրեց և համապատասխան վայրերում բնակեցնելով, վերահաստատեց ապահովությունն այդ շրջաններում: